

Лекція №4

Еволюція релігійних віровчень

Першим етапом в еволюції релігійних віровчень є прамонотеїзм (за Вільгельмом Шмідтом), далі йдуть первісні, чи точніше етнічні релігійні вірування: історія людства є, насамперед, історією етносів. А етнос, на думку Герхарда Вагрінга належить до етнології і означає, народний, притаманний народові, а сама наука – вчення про звичаї і обряди народу («Ethos» – означає «народ» (das Volk)). Сьогодні вже більша частина людства починає розуміти, що ігнорування етнічними проблемами може стати причиною непоправних втрат і катастроф. Насамперед це стає помітним в поведінці людини із негативним ставленням до вірувань, до віри, яка є феноменом ідентифікації релігії. Об'єктивності віри в наш час загрожує «приватизація віри», як іменує це явище слідом за Альбертом Гьорером католицький єпископ Райнгольд Штехер. Останній говорить про цей негативний феномен так: „Ми рухаємось в світі релігійних і етичних цінностей як вередливий покупець в магазині. Ми сунемо свій візок між стелажми і беремо з полиць те, що нам подобається: одну пляшку для душевного спокою, ароматичну і зручну до взяття як старий монастирський лікер... З правд віри беремо те, що здається безпосередньо основним і є відповідно запакованим».

Ця «приватизація віри» є наслідком ігнорувань питання сприйняття людиною релігії, її розуміння розвитку релігійності, як незмінної і сталої частини людської еволюції. Автоматично певна неусвідомленість відповідальності ставлення до віри призводить до її втрати як цілі та істинності життя, а в підсумку – релігійної ідентичності як визрілої особовості людини в Бозі, втрати кристалізації її духовної мудрості і спокою духа.

Сучасна глобалізація суспільно-економічного життя часто супроводжується об'єднанням етносів із дуже відмінними культурами і ментальністю. Таке об'єднання дуже швидко призводить і до етнічного злиття. В поліетнічних суспільствах створюються відповідні теорії етносу. Так у зарубіжних визначеннях етносу і нації спостерігається намагання позбавити це поняття його моноетнічного змісту: на Заході цими словами позначають політичну (державну) спільноту, незалежно від того, з яких

етносів вона складається. Але тут постає питання ролі національного релігійного чинника – етнічної релігії в житті народів.

Потрібно знову звернутися до визначення етносу, щоби глибше зрозуміти поняття етнічної релігії і відмежувати її від народних і національних:

1) етнос – кровноспоріднена спільнота людей, яка має спільну територію (рідну землю), спільну мову (рідну мову), спільні родові легенди про походження свого народу, спільну історичну пам'ять, звичаї та обряди, тобто те, що становить його спільну етнічну релігію (рідну віру); грецьке слово «*etnikos*» перекладається як «родовий, народний, язичницький», що подаються як синоніми; у вітчизняному етнодержавстві поняття етносу має два значення: донаціональна етнічна спільнота; будь-яка етнічна спільнота, включаючи й націю. Таким чином, поняття етнос є родовим по відношенню до понять рід, плем'я, народ, нація, які є видовими;

2) етнічні релігії, як правило, виникають природнім шляхом у межах певної етнічної території і не поширюються за її межі. Етнічна релігія, яка вийшла за межі свого етносу і поширилась на інші народи, перестає бути етнічною і набуває ознак глобальної (світової, інтернаціональної) релігії; глобалізація релігійної духовності в кінцевому результаті призводить до нівеляції етнічності, як в духовному, так і в фізичному (біологічному) планах;

3) в процесі життя етносу його природна автохтонна (етнічна) релігія зазнає еволюційних змін, вдосконалюється, шліфується, і якщо її розвитку не перешкоджають зовнішні чинники (війни, поневолення, інші асимілятивні процеси), то етнічна релігія може самодостатньо на будь-якому історичному етапі розвитку свого народу, задовольнити його духовно-культурні потреби і бути засобом його самозбереження як самобутньої етнічної спільноти.

За А. Колодним – етнічні релігії є другим етапом розвитку релігії, а початковий – первісні релігійні вірування: „Останні (етнічні релігії) можна розглядати і як новий тип релігії, що почав складатись у деяких окремих народів і функціонує тільки в межах кожного з них, і як новий етап (стадію, період) в еволюції релігій, що пов'язане з певними суспільними трансформаціями, зокрема соціально-етнічними... Обов'язковим історичним підґрунтям виникнення етнічних релігій є новий тип

об'єднання людей (не у вузькій, виключно кровноспорідненій, а в громадській общині), які зазнають соціальної диференціації і які консолідуються у формі держави. Відтак етнічні релігії виникають на стадії формування соціально ієрархізованих (за професією, станом, владою, функціями тощо) та державних суспільств“.

За «Словником іншомовних слів» – етнічний – це той, що належить до якогось народу, його культури, традиції. І в даному випадку етнічна релігія постає другою після первісних вірувань.

Народні релігії (за А. Колодним) є тотожні етнічним. Народними релігіями традиційно вважаються так звані природні релігії, тобто ті, які виникають природним шляхом внаслідок поступового й довготривалого розвитку світоглядних уявлень тієї чи іншої *етнічної спільноти* про світ природний і надприродний і які представлені у вигляді міфів, традицій, звичаїв, обрядів, культів. Народні релігії – це вияви автохтонних традицій, які не лише зберігають їх, а й розвивають, удосконалюють. А за «Nowym słownikiem języka polskiego» «народ» – мешканці певної території, що говорять одною мовою, є пов'язаними спільним минулим і культурою і що мають спільнотну свідомість.

Далі йдуть національні релігії. Появу цього типу релігій традиційно пов'язують із кризою рабовласницького ладу і переходом до феодалських відносин, коли релігія починає виконувати функцію ідеології, спрямованої на експлуатацію соціальних низів, захист класових інтересів, освячення соціальної нерівності тощо.

Взагалі у релігієзнавстві був наявний поділ усіх релігій на родо-плем'яні, національні та світові. Анатолій Колодний деталізує цей поділ, виділяючи первісні, етнічні, народні релігії, що є тотожні етнічним і національні або етнодержавні релігії.

Базуючись на визначенні етносу, в якому йдеться про те, що його назва є характерною ознакою кровноспорідненої спільноти людей, ми вважаємо за доцільне первісні вірування віднести до етнічних релігій, оскільки фетишизм, анімізм, магія, шаманізм і ін. – вірування, що були притаманними певному об'єднанню, певній групі особин, які проживали на певній спільній території, їх об'єднувало спільне вірування, культ, який зреалізовувався відповідного до їхнього світобачення.

Далі можна виокремити народні релігії, як перехідну ланку між етнічними і національними, оскільки народ – люди, що народились на відомому просторі, мають спільну мову і плем'я; населення держави, жителі країни. А «Deutsches Wörterbuch» подає визначення «народу», як: „...через спільну мову і культуру пов'язані *більш численні* спільноти людей“. Виходячи з цих критеріїв, народні релігії мають такі притаманні риси:

- 1) сформувались в надрах родо-плем'яних культів, а тому є результатом певного релігійного синтезу попередньої традиції і посталих новітніх явищ в релігійному житті конкретного народу;
- 2) на стадії бездержавного етносу ці релігії ще дуже тісно пов'язані з народом;
- 3) на передній план висувуються божества-покровителі народу; божества деяких племен ніби інтегруються, поширюючи свій вплив і покровительство на значно більші соціальні групи;
- 4) пізніший поділ на релігію двох комплексів, один з яких призначений народним масам (де сильні залишки родо-плем'яних культів), а другий офіційний – для відокремленої верхівки суспільства;
- 5) характерний політеїзм;
- 6) народні релігії, як правило, не знають свого родоначальника, і не мають храмів, як і письмових джерел.

Відтак щоби могли виокремити національні релігії, потрібно звернутись до визначення етимології поняття «нація» (від лат. nation – народ, плем'я), під якою прийнято розуміти стійку історичну спільність людей, що визначається соціальними зв'язками певної формації і характеризується специфічними етнічними рисами, зумовленими особливостями економічного і культурного розвитку, спільністю території, мови, побуту, традиції і звичаїв, а також відображенням цих факторів на класовій основі в суспільній свідомості і суспільній психології. За «Deutsches Wörterbuch» «нація» вирізняється за походженням, мовою, політичним розвитком спільноти, що є в межах одного державного кордону, і сформована свідомо і через прагнення людей.

На підтвердження висновку про те, що народні релігії є лише перехідною ланкою, варто навести слова папи Івана Павлі II про народ, націю і батьківщину: „Якщо уважно дослідити ці два слова, то між значеннями слів «батьківщина» і «народ», «нація» існує тісний зв'язок. Адже в польській мові – і не лише в ній – терміз «naród» (народ, нація) походить від «ród» (рід); натомість «вітчизна» («ojczyzna») має корінь, спільний з «вітцем», «батьком» («ojciec»). Батько – це той, хто разом з матір'ю дає життя новій людській істоті. З народженням від батька й матері пов'язується поняття спадщини, яке лежить в основі терміна «батьківщина». Спадщина, а тому й батьківщина, з концептуального погляду тісно пов'язані із народженням; але термін «нація» теж етимологічно з ним пов'язаний (лат. natus означає народжений)».

Даний висновок папи засвідчує більшу тотожність народних і національних релігій між собою, бо далі продовжує понтифік: „Під терміном «нація», «народ» маємо на увазі спільноту, яка замешкує певну територію і відрізняється від інших спільнот своєю культурою. Католицька соціальна доктрина вважає, що і родина, і нація – це природні спільноти, а отже вони не є просто умовностями. Тому ніщо інше не може замінити їх в історії людства». Тобто етнічні і національні релігії є природним утворенням людської релігійності, а народні релігії виступають як перехідний період і є встановленням релігії для великої спільноти, народу, як такої.

Ю.А. Калінін, Є.А. Харьковщенко змістовно наповнюють національні релігії (ранні і пізні національні релігії) тими віруваннями, які А. Колодний відніс до етнічних релігій, а національну релігію останній вчений виділив одну – іудаїзм, хоча пише, що „Іудаїзм вважається етнічною релігією, оскільки представники різних народів, які її сповідують, вважаються євреями, незважаючи на їх різні мови, звичаї, культури, раси і т. і.”.

Отже, щоби могли виділити національні релігії, їх потрібно означити як вищий ступінь розвитку етнічних релігій, зі сформованим народом, нацією і притаманними їй релігійними текстами, що не було характерним ні для етнічних, ні для народних релігій. При цьому для ранніх національних релігій є характерні такі риси:

- 1) ці релігійні вірування охоплювали своїм впливом верхні й середні шари населення у межах однієї національної держави;

2) історичним підґрунтям їх виникнення та існування був рабовласницький лад;
3) відсторонення від офіційного культу низів суспільства (до культових відправлень рабів не допускали, а в деяких випадках – і частину сільської бідноти). Таке відсторонення обґрунтовувалось термінами «різнонароджені» і «двічінароджені» – до перших відносили рабів і сільську бідноту (нижня каста населення), що їх породила мати; до других – ті, що народились від матері і пройшли через обряд посвячення богам, тобто «друге народження»;

4) порівняно мала живучість – давні або ранні національні релігії існували тільки в межах рабовласницького суспільства, а коли рабовласницьке суспільство вичерпувало себе – на зміну їм приходили пізні національні або світові релігії;

5) суворий політеїзм – серед багатьох богів виділялась невелика група головних, а серед них – верховний бог;

6) зародження вчення про загробну (посмертну) віддяку, тобто наявність причинного зв'язку між поведінкою людини в земному житті і її долею по смерті (найбільш пригнобленому шару населення рабам загробної віддяки не обіцялось);

7) обов'язковість і складність жертвоприношень.

Натомість пізні національні релігії характеризуються іншими рисами:

1) історичним ґрунтом їх виникнення була криза суспільних порядків, за якої виникла потреба використання релігії в ролі засобів втіхи і втихомирення найбільш пригнобленої частини суспільства;

2) великі масштаби впливу – можливість взяти участь у відправленні культу мала й найбільш експлуатована частина суспільства;

3) велика живучість – багато пізніх національних релігій існують і до нашого часу;

4) єдність політеїзму і монотеїзму – більшість релігій цього типу є політеїстичними, але є серед них і монотеїстичні – іудаїзм і сикхізм;

5) спрощення жертвоприношень – повністю відмова від людських жертвоприношень;

6) розвиненість вчення про загробні відплати – набуло першорядного значення.

Таким чином, проведений нами аналіз засвідчив, що проблема ідентифікації релігії вимагає докладного розгляду еволюції постулатів її релігійної віри від релігійності індивіда до релігійності етносу і аж до засад віри світових релігій в контексті аналізу розвитку богословських вчень релігій, зокрема, про суть буття та потойбіччя, адже саме в них відображається сутність феномену віри як особини, так і цілої релігії, і можливість її порівняння із віровченнями інших релігій.

Список літератури:

1. Адріанов В. М., Бублик С. А., Ібрагімов М. М., Чміль Б. Ф. Релігієзнавство: Навч. посіб. – К.: СП «Хрінком Інтер», 1998. – 495 с.
2. Академічне релігієзнавство: Підручник / За ред. А.М. Колодного. – К., 2000. – 431 с.
3. Етнічний // Словником іншомовних слів. – Київ: УРЕ, 1974. – С. 261.
4. Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть. – Львів: Літопис, 2005. – 168 с.
5. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство. – К.: Наукова думка, 1998. – 335 с.
6. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. – Дрогобич – Київ, 2006. – 168 с.
7. Красников А. Н. Методология классической феноменологии религии // Вестник МГУ. – Сер.7. Философия. – №1. – 2004. – С.74-97.
8. О'Колінз Д. Фундаментальная теология. – Санкт-Петербург: Изд-во Святого Креста. – 1993. – 315 с.
9. О'Колінз Д., Фаруджі Е. Малий теологічний словник. – Івано-Франківськ: Вид-во ІФТКДІ, 1997. – 448 с.
10. Рагнер К., Форгрімлер Г. Короткий теологічний словник. – Львів, 1996. – 663 с.
11. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
12. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
13. Харьковченко Є. Релігієзнавство. Підручник. – К.: Наукова думка, 2007. – 379 с.
14. Хлевінський З. Релігія та людська особа // Релігія в сучасному світі: матеріали до курсу релігієзнавства. За ред. Г. Зімоня / З пол. Перекл. Г. Теодорович. – Львів: Свічадо. – 2007. – С. 67-96.
15. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2004. – 308 с.
16. Kern W., Pottmeyer H. J., Seckler M. Handbuch der Fundamentaltheologie. – Tübingen – Basel, 2000. – Band 1. – Traktat Religion. — 177 S.
17. Nowy słownik języka polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 1317 s.
18. Stecher R. Ein Singen geht über die Erde. – Innsbruck – Wien, 1994. – 88 S.
19. Wahring G. Deutsches Wörterbuch. – München: Mosaik Verlag. – 1975. – 4365 S.
20. [www. upelsinca. com. ua](http://www.upelsinca.com.ua).